

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.1.1>

ЗАВГОРОДНЯ Ю.С., КУЧУК А.М.

ПРАВА ДИТИНИ ЯК КРИТЕРІЙ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО РЕЖИМУ

RIGHTS OF A CHILD AS A CRITERION OF STATE AND LEGAL REGIME

Актуальність дослідження обумовлюється недостатньою дослідженістю проблеми діяльності держави щодо забезпечення прав дитини як критерію державно-правовий режиму. Іntenція дослідників зосереджена на правах людини, поза увагою науковців залишаються тематика місця прав дитини серед ознак, що характеризують державно-правовий режим.

Вказується на використання у науковій правничій літературі різних термінів, що позначають досліджуване явище – сукупність способів, методів і прийомів здійснення державної влади: «політичний режим», «державний режим», «державно-правовий режим», «державно-політичний режим». Відзначається, що кардинально протилежним буде спосіб здійснення публічної влади за умов, коли визнаються/ не визнаються державою людські права та основний обов'язок держави їх забезпечувати.

Акцентується увага, що права дитини мають розглядатися у їх зв'язку з правами людини: дитина, будучи людською істотою, наділена усіма правами людини. У недемократичному суспільстві права дитини розуміються як щось відмінне від людських прав людини, як їх еквівалент. За демократичного державно-правового режиму права дитини сприймаються як субсидіарний елемент правового статусу дитини (на додаток до притаманних дитині людських прав), через психічні та соматичні особливості сприйняття дитиною навколишнього світу, обмежені можливості дитини захистити свої права (в деяких випадках і фактична неможливість останнього).

Резюмується, що відношення органів державної влади до прав дитини є додатковою ознакою, яка характеризує державно-правовий режим. В демократичних державах права дитини інтерпретуються як такі можливості, що належать дитині поряд з правами людини; їх наявність обумовлюється необхідністю додаткового захисту дитини через психосоматичні особливості розвитку. При цьому дитина розглядається як суб'єкт соціальних відносин з властивими йому інтересами та потребами. В країнах з антидемократичним державно-правовим режимом дитина розглядається суто як «об'єкт виховного впливу» (у першу чергу ідеологічного), який самостійно не розуміє власних інтересів та не може їх висловити. Права дитини носять декларативний характер та закріплюються переважно з пропагандистською метою (створення гуманістичного образу публічної влади тощо).

Ключові слова: авторитаризм, демократія, права людини, публічна влада, форма держави.

© ЗАВГОРОДНЯ Ю.С. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави та права (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

© КУЧУК А.М. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та методики викладання правознавства (Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка)

Insufficient research of the state activities concerning the rights of a child provision as a criterion of state and legal regime issues stipulated for the urgency of the study. The researchers' intention is focused on human rights and at the same time the place of the rights of a child among the features describing the state and legal regime is left beyond the scientists' attention.

The use of various terms denoting the phenomenon under study – a set of modes, methods and techniques of exercising state power: “political regime”, “state regime”, “state and legal regime”, “state and political regime” in the literature is indicated. The way in which public power is exercised under the conditions when human rights are recognized or are not recognized by the state and the state's main duty to ensure human rights will be radically opposite.

Attention is paid to the fact that the rights of a child must be considered in their connection with human rights: a child, as a human being, is endowed with all human rights. In a non-democratic society, children's rights are understood as something different from human rights, as a kind of “substitute” for human rights. Under a democratic state and legal regime, children's rights are perceived as a “subsidiary” element of the child's legal status (in addition to the child's inherent human rights), due to the child's psychic and somatic perceptions of the environment, less abilities of their rights protection (and in some cases de facto of impossibility of the latter).

It is summarized that the attitude of public authorities to the rights of a child is an additional feature describing the state and legal regime. In democracies, children's rights are interpreted as opportunities that belong to the child along with human rights; their presence is conditioned by the need for additional protection of the child due to psychic and somatic features of development. In this case, the child is seen as a subject of social relations with his own interests and needs. In countries with anti-democratic state and legal regimes, the child is seen as a purely “object of educational influence” (primarily ideological), who does not understand his own interests and cannot express them autonomously. The rights of the child are declarative in nature and are enshrined mainly for propaganda purposes (creation of a humanistic image of public authority, etc.).

Key words: *authoritarianism, democracy, human rights, public authority, form of state.*

Вступ. Протягом останніх десяти років проблематика прав дитини стала об'єктом посиленої уваги вчених правознавців. Наголосимо, що в умовах збройної агресії Росії проти України, коли було вбито не одну дитину, не одна дитина народилась не у пологих будинках, а бомбо-сховищах, було знищено будинки, лікарні, дитячі садочки, школи і т.д. ця тематика набула особливої актуальності. Голова Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй А. Шахід, коментуючи прийняття резолюції від 2 березня 2022 року, відзначив: «Я приєднуюся до держав-членів у висловлюванні занепокоєння щодо «повідомлень про напади на цивільні об'єкти, такі як резиденції, школи та лікарні, а також про жертви серед цивільного населення, включаючи жінок, літніх людей, людей з обмеженими можливостями та дітей» [1].

Водночас, недостатньо дослідженим є й інший аспект окресленої проблематики, а саме, яким чином діяльність держави щодо забезпечення прав дитини може вказувати на її державно-правовий режим. Так, найбільш висвітленими у цьому контексті (фактори визначення режиму) є забезпечення прав людини, участь населення в зміні органів публічної влади тощо. Однак, за гіпотезою нашого дослідження, значною мірою відношення держави до прав дитини є також тим чинником, що дозволяє охарактеризувати форми і методи здійснення публічної влади.

В науковій літературі, як ми уже відзначили, переважно висвітлюються окремі визначальні характеристики державно-правового режиму, в першу чергу – це забезпечення прав людини. Серед авторів, чії праці присвячені цій проблематиці, варто згадати В. Боняк, І. Грицай, Д. Гудиму, В. Завгороднього, М. Корнієнка, А. Кучука, І. Лантух, Л. Наливайко, О. Орлову, А. Пекарчук, П. Рабіновича, І. Сердюка та ін. У роботах вказаних вчених серед іншого висвітлюються відмінності прийняття прав людини у державах з різним державно-правовим режимом. Серед цих праць вирізняються дослідження А. Кучука та А. Пекарчук. Так, наприклад, аналіз процесу прийняття Загальної декларації прав людини дозволив дослідникам виокремити три групи теорій прав людини [2], які певною мірою можна «накласти» на державно-правові режими. «На сьогодні більшість держав визнало існування невід'ємних (природних) прав людини. Це, у свою чергу, спричиняє необхідність реалізації принципу «держава для людини», а не «людина для держави» [3, с. 238] – вказує А. Кучук.

Не можна не згадати і авторів, чії роботи присвячені висвітленню тематики розуміння, змісту та особливостям державно-правових режимів різних держав. Означені аспекти проблематики стали предметом пізнання Т. Дроботової, М. Козюбри, В. Лемака, А. Мелешевича, Т. Попович, С. Сербогіної, В. Толстенка, А. Якуніної та ін.

Відзначимо, що з'ясовуючи критерії типології державно-правових режимів, В. Лемак і Т. Попович проаналізували підходи різних відомих мислителів, вчених до класифікації державного режиму та зробили висновок про доцільність наступних елементів, які мають бути враховані для з'ясування характеру існуючого у конкретній державі режиму:

- місце прав людини (при цьому науковці вказують саме на реальність прав, а не на декларативний їх характер);
- ступінь участі народу в реалізації публічної влади;
- рівень імплементації верховенства права;
- рівень відкритості публічної влади;
- існування гарантій ідеологічного та політичного багатоманіття, громадянського суспільства [4, с. 180].

Серед наведеного важливе значення у контексті нашого дослідження мають такі означені характеристики як місце прав людини та рівень імплементації верховенства права.

Водночас, поза увагою вітчизняних науковців залишилась тематика саме місця прав дитини серед ознак, що характеризують державно-правовий режим, що є додатковим фактором актуальності обраної тематики.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення прав дитини як ознаки, що характеризує державно-правовий режим окремої країни.

Результати дослідження. В науковій та навчальній юридичній літературі використовуються різні терміни для позначення досліджуваного нами елемента форми держави: це і «політичний режим», і «державний режим», і «державно-правовий режим», і «державно-політичний режим». Ми послуговуємось саме терміносполукою «державно-правовий режим», якою позначається «сукупність прийомів, способів та методів здійснення державної влади» [5, с. 88].

Наголосимо, якщо форма правління вказує на те, чи обирається публічна влада населенням на певний строк, а форма державно-територіального устрою – на територіальні аспекти здійснення влади, то форма державно-правового режиму характеризує те, як саме здійснюється ця влада, наскільки ураховується воля народу, права та інтереси членів суспільства. При цьому, як відомо, одним з важливих засобів обмеження публічної влади є права людини. Саме тому відношення органів публічної влади до прав людини є визначальною характеристикою самої публічної влади та використовуваних нею засобів та методів. Так, якщо органи державної влади заперечують природний характер прав людини, то для придушення спротиву населення (який усе одно буде поступово збільшуватися, на що вказує ретроспективний аналіз становлення і розвитку соціуму) вони будуть застосовувати жорсткі методи, діяльність носителя карального характеру, буде спрямована на залякування людей, прославлення величі самої публічної влади. У цьому контексті варто згадати вчення легістів. Так, найбільш відомий представник цієї філософсько-правової течії Шан Ян у праці «Книга правителя області Шан» обґрунтував необхідність «управління, що спирається на всесільні закони і жорстокі покарання – єдиний метод управління порочними людьми, з яких складається народ. Ключову роль в управлінні він відводить покаранню» [6, с. 18-19]. У цьому аспекті не можна не згадати прийнятий в Росії закон про «фейки» про збройну агресію російських військ в Україні, який передбачає до 15 років позбавлення волі за поширення «шейків» про російську армію (йдеться про поширення інформації, яка суперечить офіційній позиції російської влади). При цьому посилаючись саме на цей закон «поліцейські в РФ затримали настоятеля церкви Воскресіння Христового в селі Карабаново Костромської області Іоанна Бурдіна та склали на нього протокол через висловлювання проти війни під час проповіді» [7].

Така організація влади вимагає значної кількості працівників каральних органів, значних видатків державного бюджету на фінансування їх діяльності, бюрократизований процес прийняття рішень, у тому числі й щодо надання населенню послуг (хоча у цьому випадку важко розглядати таку діяльність як «надання послуг»).

Кардинально протилежними будуть способи здійснення публічної влади за умов, коли держава визнає права людини та свій головний обов'язок їх забезпечувати.

Водночас, у досліджуваному аспекті особливу увагу слід зосередити на правах дитини. При цьому слід відзначити, що права дитини мають розглядатися у їх зв'язку з правами людини. Маємо на увазі те, що дитина, будучи людською істотою, наділена усіма правами людини. Це

положення впливає з таких ознак прав людини як природний, невід’ємний і невідчужуваний характер. При цьому варто також вказати, що небезпідставним є твердження, відповідно до якого права людини переважно сприймалися (багато у чому і нині сприймаються) українським суспільством як права білого чоловіка середніх літ [8]. І хоча воно використовується переважно у гендерному дискурсі, повною мірою відноситься воно і до правового становища дитини. Відтак, саме у недемократичному суспільстві права дитини розуміються як щось відмінне від прав людини, як своєрідний «замінник» прав людини. За демократичного державно-правового режиму права дитини сприймаються як «субсидіарний» елемент правового статусу дитини (додаково до властивих дитині людських прав), обумовлений особливостями психо-соматичного сприйняття дитиною довкілля, меншими можливостями захисту свого права (а у певних випадках і фактичною неможливістю).

Наступне, на що слід звернути увагу, це реальність прав дитини. Так, антидемократичний державно-правовий режим може проголосити права дитини (як і права людини), закріпивши їх у тексті нормативно-правових актів. Однак, на такому закріпленні справа й зупиняється. Органи публічної влади не вживають заходи, спрямовані на втілення своїх зобов’язань щодо реалізації прав дитини. Формалізація у цьому випадку відіграє роль створення позитивного іміджу держави як такої, що поважає права людини, дитини, забезпечує належний рівень життя населення тощо. У цьому контексті можна згадати законодавство радянської держави, у якому містилась значна кількість норм, що містили приписи про права людини. Однак, фактично вести мову про права людини (й відповідно, права дитини) у Радянському Союзі навряд чи можливо. До цього варто також додати інший приклад, який стосується у тому числі й прав дитини: у Конституції Федеративної Республіки Німеччини не закріплено право на освіту. Однак, навряд чи у когось виникне сумнів, що в цій державі належно функціонує освітня система (при цьому освіта надається безкоштовно).

Хоча варто вказати і на те, що органи публічної влади у державі з антидемократичним державно-правовим режимом «не забувають» про дітей; навпаки, діти перебувають постійно в центрі їх уваги. Знову слід згадати радянську державу: жовтенята – піонери – комсомольці і т.д. або організацію гітлерюгенд в націонал-соціалістичній Німеччині. «Соціальне виховання в розвинутому вигляді є всезагальна організація дитинства, створення колективного життя всього дитячого населення. Це – не вихідна точка, а кінцева мета розвитку соціуму. Вона передбачає повне усунення розпорошеності дітей між індивідуалістичними сім’ями, що неможливе без організації соціалістичного господарства та зміни всього життя» [9, с. 162].

Антидемократичні режими доволі чітко усвідомлюють важливість формування «правильного» світогляду дитини. Однак, чи можна у цьому контексті вести мову про права дитини? На нашу думку, швидше йдеться про обов’язок дитини поводитись так, як від неї вимагає держава.

Саме тому важливо не просто закріпити у приписах законодавства права дитини, а реально їх реалізовувати (що можливо навіть без формального закріплення), виходячи, у першу чергу, з права на вільний розвиток особистості, зі свободи вибору, з права бути іншою тощо.

Ще одним з аспектів прав дитини, який відіграє важливу роль у визначенні державно-правового режиму, є сприйняття носія цих прав. Так, у демократичній державі дитина визнається суб’єктом, наділеним правами та свободами, а також таким, що має свої законні інтереси. Відповідно при вирішенні питань, що стосуються дитини, ураховуються інтереси дитини.

У цьому контексті варто відзначити, що, на жаль, в українському суспільстві ще зберігається традиційний погляд на дитину суто як на «об’єкт виховання», який має безумовно виконувати вказівки батьків, які краще знають, що треба дитині, а остання просто не усвідомлює, що вона хоче та як їй буде краще. І лише з досягненням повноліття може прийти «усвідомлення» правильності позиції батьків чи осіб, що їх замінюють – опікунів, піклувальників.

Зазвичай переважає авторитарний стиль виховання або виховання через гіперопіку. Типовими зверненнями до дітей у таких випадках є наступні: «Якщо тобі це говорить батько, ти маєш слухатися», «Я тобі забороняю товаришувати з...», «Я – мати, тож краще знаю, що для тебе добре, а що – ні» [10].

Не можна не згадати і ставлення до дитини в радянські часи. Як відзначає В. Федяєва, «через такі форми ідеологічної педагогічної пропаганди як товариство “Знання”, “Педагогічне товариство”, батьківські університети та батьківські комітети до батьків доносилися провідна ідея сімейного виховання – виховувати не індивідуаліста, а колективіста, чий інтереси повністю відповідають інтересам держави, інтересам радянського суспільства. На досягнення цієї мети й були спрямовані всі форми та методи виховання в радянській сім’ї, які популяризувалися під

час занять батьківських лекторіїв та батьківських університетів» [11, с. 161]. При цьому авторка також вказує, що «кожна родина хоч і становила колектив рівноправних членів суспільства, однак між батьками та дітьми існувала певна система підпорядкування і відповідальності: батьки керують сім'єю, а діти виховуються в ній» [11, с. 165].

Саме тому для багатьох громадян України видаються незрозумілими (і, навіть, абсурдними і недопустимими) окремі повідомлення у засобах масової інформації про те, що у державах західного світу діти подають позови на своїх батьків.

За демократичного державно-правового режиму кожна людина визнається носієм прав, особою з властивими їй інтересами; у тому числі й дитина. І якщо батьки порушують права дитини, то, звісно, дитина має звернутись за захистом своїх прав.

У цьому контексті не можна не згадати рішення Європейського суду з прав людини у справі А. проти Сполученого Королівства. За обставинами справи підліток скаржився, що застосування вітчизном помірною тілесного покарання є принижуючим гідність поведінням (наголосимо, що застосування таких «виховних» заходів батьками дозволялось національним законодавством) [12]. Цілком очікувано Суд став на сторону заявника та визнав законодавство таким, що не відповідає верховенству права і, відповідно, наявність порушення ст. 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (заборона катувань).

Висновки. Таким чином, відношення органів державної влади до прав дитини є додатковою ознакою, що характеризує державно-правовий режим. В демократичних державах права дитини інтерпретуються як такі можливості, що належать дитині поряд з правами людини; їх наявність обумовлюється необхідністю додаткового захисту дитини через психо-соматичні особливості розвитку. При цьому дитина розглядається як суб'єкт соціальних відносин з властивими йому інтересами та потребами.

В країнах з антидемократичним державно-правовим режимом дитина розглядається суто як «об'єкт виховного впливу» (у першу чергу ідеологічного), який самостійно не розуміє власних інтересів та не може їх висловити. Права дитини носять декларативний характер та закріплюються переважно з пропагандистською метою (створення гуманістичного образу публічної влади тощо).

Список використаних джерел:

1. General Assembly resolution demands end to Russian offensive in Ukraine. URL: <https://news.un.org/en/story/2022/03/1113152>
2. Кучук А.М., Пекарчук А.В. Теорія людських прав: концептуальні зміни на межі століть. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 21-23.
3. Кучук А.М. Теоретичні основи правового поліцентризму. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 312 с.
4. Лемак В.В., Попович Т. П. Державний режим як теоретико-правова категорія (поняття, критерії для видової класифікації). *Публічне право*. 2014. №4 (16). С. 177-182.
5. Теорія держави і права: підруч. / кол. авт.; кер. авт. кол. Ю.А. Ведерніков. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016; Ліра ЛТД. 480 с.
6. Історія вчень про державу і право: підруч. / за ред. Г.Г. Демиденка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2009. 256 с.
7. Священника РПЦ у Костромі затримали за антивоєнну проповідь. URL: <https://censor.net/ua/n3322319>
8. Лариса Денисенко: «Нам комфортніше бути білим чоловіком середніх літ». URL: <https://starylev.com.ua/news/larysa-denysenko-nam-komfortnishe-buty-bilym-cholovikom-serednih-lit>
9. Левківський М.В. Історія педагогіки. Київ: «Центр учбової літератури», 2011. 359 с.
10. Сімейне виховання – запорука психічного здоров'я дитини. URL <https://satanivskagromada.gov.ua/simejne-vihovannya-zaropuka-psihichnogo-zdorovya-ditini-16-23-21-10-11-2016/>
11. Федяєва В. Л. Сімейне виховання в історичній ретроспективі (друга половина XIX–XX століття): монографія. Херсон: РІПО, 2010. 348 с.
12. Case of A. v. the United Kingdom (Application no. 100/1997/884/1096). URL <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58232>